

«Тасдиқ мекунам»

Ректори Донишкадаи энергетикии
Тоҷикистон, н.и.к., дотсент
Исозода Д.Т.
соли 2022

ТАҚРИЗИ МУАССИСАИ ПЕПИВАР

ба диссертатсияи Асоев Баҳодур Хайридинович дар мавзуи «Ташаккул ва рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ», аз рӯйи ихтисоси 08.00.04-Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.01-Иқтисодиёти саноат ва энергетика)

1. Мубрамии таҳқиқоти диссертационӣ.

Ташаккули бозори неруи барқи муштарак яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра барои давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити имрӯза ба шумор меравад. Вобаста ба ин масъала дар қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллии ҳар як давлат ва созишномаву шартномаҳои тарафайн зарурати таъсиси бозори неруи барқ дар доираи давлатҳои Осиёи Марказӣ дарҷ гардидааст. Айни замон, барои ташаккули бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ заминаҳои муайяни ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудаанд, valee новобаста аз бастани шартномаҳо ва созишномаҳои даҳлдор, раванди мазкур ба суръати дилҳоҳ нарасидааст ва дар ин самт натиҷаҳои назаррас ба ҷашм намерасанд. Сабаби асосӣ дар он аст, ки мақомотҳои салоҳиятдори давлатҳои Осиёи Марказӣ механизми мушаххаси татбиқи қарорҳои қабулшударо ҳанӯз ҳам пурра таҳия накардаанд.

Бешак, соҳаи энергетика ва маҳсусан электроэнергетика, ҳамчун баҳши он, яке аз самтҳои муҳими иқтисоди миллии ҳар давлати соҳибистиколи Осиёи Марказӣ ба ҳисоб рафта, дар рушди иқтисодиёти мамлакатҳои минтақаи мазкур нақши муҳим дорад. Аз ин ҷост, ки таҳқиқоти мазкур ба раванди таҳқими истиклолияти давлатӣ, рушди иқтисоди миллӣ, таъмини амнияти минтақавӣ, ташаббусҳои роҳбарияти олии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ ба масъалаҳои об ва истеҳсоли энергияи сабз баҳшида шудаанд, пайвандии амиқ дорад.

Айни замон Осиёи Марказӣ ба минтақаи муҳими муносибатҳои ҷаҳонӣ табдил ёфта, дар он рақобат, мубориза ва таваҷҷӯҳи абарқудратҳо аз қабили Иёлоти Муттаҳидai Америка, Иттиҳоди Аврупо, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҳоли авғирӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, давлатҳои минтақаро месазад, ки барои дар даст нигоҳ доштани фишангҳои танзими бозории минтақавии неруи барқ ҳаматарафа кӯшиш ба ҳарҷ дода, масъалаи ташаккули комили он ва минбаъд рушд баҳшидани онро тавсеа диханд. Ҳамин аст, ки таҳқиқи имкониятҳо ва захираҳои истиҳроҷӣ ва гидроэнергетикии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, натиҷагирӣ аз

дастовардҳои пешинай соҳа (дар замони арзи вучуд доштани Иттиҳоди Шӯравӣ), таҳлили таҷрибаи истифодаи имкониятҳои захираҳои истиҳроҷӣ ва гидроэнергетикӣ дар кишварҳои минтақа ва пешниҳоди хуносай асосноки илмӣ барои рушди воситаҳои истифодабарии захираҳои энергетикӣ, ташаккул ва рушди бозори неруи барқи минтақавӣ хеле муҳим буда, ҳамчунин дорои аҳамияти илмию амалӣ мебошанд.

Арзёбии таҳлили вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки дар баробари муваффақиятҳо як қатор мушкилотҳо низ ҷой доранд. Норасоии сармоягузориҳои лоиҳавӣ, номустаҳкамии робитаҳо оид ба масъалаҳои обӣ-энергетикӣ бо кишварҳои ҳамсоя, инфрасоҳтори начандон рушдёфтai нақлиётӣ ва энергетикӣ, номутобиқатии манфиатҳои кишварҳои болооб ва поёноб дар масъалаи тақсим ва истифодаи захираҳои обӣ, истифодаи нокифояи муштараки комплекси обӣ-энергетикӣ, норасоии неруи барқ дар давлатҳои алоҳида дар фаслҳои тирамоҳу зимистон, фарсадашавии баланди таҷхизоти электрикӣ ва қафомонии суръати рушд, сатҳи баланди талафоти неруи барқ, мавҷудияти ихтилофот дар идоракуни захираҳои обии фаромарзӣ ва суст шудани низоми энергетикии Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи муҳимтарини онҳо маҳсуб мейёбанд.

Мавҷудияти мушкилоти зикршуда, зарурати пешбурди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, таҳлилу арзёбӣ ва муайянкуни самтҳо ва роҳҳои ташаккулу равнақи бозори неруи барқи давлатҳои Осиёи Марказиро дар шароити имрӯза тақозо мекунад, ки инҳо дар маҷмуъ мубрамият, рӯзмарра ва дар айни замон ҳалталаб будани мавзуи таҳқиқотиро муайян менамоянд.

2. Мутобиқати мӯҳтавои диссертатсия ба ихтисос ва ё соҳаи илми эълоншуда

Мӯҳтавои диссертатсия ба соҳаи илмии фарогири ихтисоси 08.00.04 – Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.01 – Иқтисодиёти саноат ва энергетика) мутобиқ буда, ба бандҳои 1. Асосҳои назариявии методологии таҳлили мушкилоти рушди саноатӣ, коркарди усулҳо, механизмҳо ва фишиангҳои татбиқи сиёсати иқтисодии давлат дар соҳаҳои саноат ва энергетика. Ташкил ва идоракуни фаъолияти ҳочагидорӣ дар соҳаҳои саноат ва энергетика; 2. Масъалаҳои назариявӣ ва методологии арзёбӣ ва баландбардории самаранокии фаъолияти ҳочагидорӣ дар соҳаҳои саноат ва энергетика; 5. Ташаккул ва амалкарди бозорҳои маҳсулоти саноатӣ ва энергетика. Нархгузорӣ дар саноат ва энергетика. сиёсати тарифӣ дар соҳаҳои маҷмааи сӯзишворию энергетикӣ; 30. Мушкилоти ташаккулёбӣ ва рушди инфрасоҳтори соҳаҳои саноат ва энергетика. Таъминоти инфрасоҳтории рушди инноватсионии саноат ва энергетика, мутобиқат мекунад.

3. Навгонии илмии натижаҳо ва хуносаву пешниҳодҳои диссертатсия

Навгонии илмии таҳқиқот аз омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, усули ватчирибавӣ оид ба ташаккул ва рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ иборат аст. Боиси қайд аст, ки ба ҳимоя, аз ҷониби муаллиф, нуқтаҳои зерини назариявӣ, методӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардидаанд, ки дорои ҳусусиятҳои навгонии илмӣ мебошанд:

1. Ҷанбаҳои назариявию методии ташаккул ва рушди бозори неруи барқи минтақавӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, муайян карда шудааст, ки бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ яке аз навъҳои маъмули бозори минтақавӣ буда, ташаккул ва рушди он аз муносибатҳои ҳамгирои давлатҳои ин минтақа вобаста мебошад ва дар ҳолати рушд кардани он мушкилоти бо неруи барқ таъмин гардидани иқтисодиёт ва иҷтимоиёти давлатҳои минтақа метавонад ҳалли мусбати ҳудро пайдо қунад.

2. Ҳусусиятҳо, принципҳо ва омилҳои ба бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ таъсирбахш ошкор ва равишҳои методии арзёбии фаъолияти бозори мазкур бо такя ба омӯзиши назарияҳо ва методҳои илмӣ коркард шуданд, ки онҳо метавонанд ба ташаккулу рушди бозори минтақавии неруи барқ мусоидат намоянд.

3. Вазъ ва тамоюли бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ дар умум ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар алоҳидагӣ бо назардошти захираҳои истихроҷӣ ва гидроэнергетикӣ таҳлилу баррасӣ гардида, муайян карда шудааст, ки тамоюлҳои рушд ва самаранокии фаъолияти бозори неруи барқ дар давлатҳои минтақа аз ҳолат ва рушди муназзами соҳаи энергетика ва ҷалби сармоягузорӣ вобастагӣ дошта, тағйирёбии афзоиши истеҳсол, истеъмол, содирот ва воридоти неруи барқ дар минтақаи Осиёи Марказӣ муайян карда шудааст.

4. Самтҳо ва роҳҳои ташаккулу рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ муайян гардида, пешниҳодотҳои илман асоснокшуда оид ба рушди равандҳои интегратсионӣ дар бозори неруи барқи давлатҳои Осиёи Марказӣ – ҳамчун самти муҳимтарин ва афзалтарини ҳамкориҳои тарафайн коркард ва пешниҳод гардидааст.

5. Таҷрибаи ҷаҳонии рушди бозорҳои неруи барқи минтақавӣ баррасӣ гардида, дастовардҳои пешқадами бозорҳои неруи барқи минтақавии Амрикои Ҷанубӣ, Амрикои Марказӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (минтақаи Меконги Бузург), ИМА (бозори PJM) ва Аврупо (бозори Nord Pool ва бозори ягона) омӯхта шуда, тавсияҳои илман асоснокшуда, оид ба истифодаи онҳо дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод гардидааст.

6. Дурнамои аз чихати назариявию амалӣ асоснокшудаи рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ дар базаи омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии рушди бозорҳои неруи барқи минтақавӣ таҳия шудааст, ки он имкон медиҳад иқтидорҳои мавҷудаи минтақавӣ дар асоси истифодаи сенарияҳои дурнамои рушди бозори неруи барқи номбурда мавриди таҳқиқ қарор дода шаванд.

4. Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот ин асосноккунии илмии равишҳои назариявӣ ва методии ташаккул ва рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ва рушди минбаъдаи самараноку устувори он бо мақсади афзоиши ҳаҷми истеҳсоли неруи барқ барои таъмини талаботи иқтисодиёт ва аҳолии ҷумҳуриҳои минтақаи номбурда мебошад. Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертационӣ аз он иборат аст, ки натиҷаҳои таҳқиқотро дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, вазорату қумитаҳои даҳлдори минтақаи мазкур метавонанд ҳангоми асосноккунии истифодаи самараноки иқтидорҳои энергетикӣ, ташаккул ва рушди бозорҳои миллӣ ва ҳамгириҳои бозори минтақавӣ истифода баранд.

5. Дараҷаи асоснокӣ ва саҳехии муқаррароти илмӣ ва хулосаву пешниҳодот

Дар раванди ҳалли илмии масъалаҳои гузошташуда равишҳои методии пажуҳиши, ки муаллиф интихобу истифода намудааст, имконият додааст, ки натиҷаҳои судманди илмӣ дар самти ташаккул ва рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ба даст оварда шавад.

Асоснокии хулосаву пешниҳодҳои дар диссертатсия омада ва сатҳи илмии онҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки муаллиф асарҳои бунёдии олимони иқтисоддони ватанию ҳориҷиро дар бозори неруи барқи давлатҳои Осиёи Марказӣ эҷодкорона истифода бурдааст.

Ҳамчун олоти таҳқиқ ҳангоми коркард ва таҳлили рақамҳо усулҳои таҳқиқоти мағҳумию мантиқӣ, монографӣ, ҳисобио конструктивӣ, сотсиологӣ, таҳлилу синтез, иқтисодию оморӣ истифода шудаанд.

Шиносои бо мундариҷаи диссертатсия нишон медиҳад, ки муаллиф хеле моҳирона бо адабиётҳои илмӣ доир ба мавзуи таҳқиқот кор кардааст

6. Арзёбии мундариҷаи диссертатсия ва дараҷаи ба итном расидани он

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулосаю пешниҳодҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Матни кори илмӣ дар 187 саҳифаи компьютерӣ чоп карда шуда, дорои 30 ҷадвал, 10 расм ва 11 диаграмма мебошад.

Дар муқаддима (саҳ. 4-14) муҳиммияти мавзӯи таҳқиқот асоснок ва тавсиф шуда, мақсаду вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот муайян

гардида, навгониҳои илмӣ ва аҳамияти амалӣ ва натиҷаҳои бадастоварда муҳтасар шарҳ дода шудааст.

Боби якум «Асосҳои назариявию методии ташаккул ва рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ» номгузорӣ гардида, дар он таҳқиқи асосҳои илмии ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ, хусусиятҳо, принципҳо ва омилҳои ба бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ таъсирбахш, равишҳои методии арзёбии фаъолияти бозори неруи барқ дар доираи кишварҳои Осиёи Марказӣ мавриди баррасӣ ва натиҷагирий қарор гирифтааст (саҳ. 15-58).

Боби дуввум «Таҳлил ва арзёбии вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ» номгузорӣ гардида, дар он вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ, бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикӣ, рушд ва мушкилоти бозори неруи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва арзёбӣ гардида, баҳодиҳӣ карда шудааст (саҳ. 59-106).

Дар боби сеюм «Самтҳо ва роҳҳои ташаккулу рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ» муаллиф ба сифати самтҳо ва роҳҳои ташаккулу рушди бозори номбурда равандҳои интегратсионӣ дар бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, таҷдиди инноватсионӣ дар соҳаи электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ ва таҷрибаи ҷаҳонии рушди бозорҳои неруи барқи минтақавӣ ва имконоти истифодаи таҷрибаи онҳо дар минтақаи Осиёи Марказиро пешниҳод намудааст (саҳ. 107-158).

Дар ҳулосаи диссертатсия тақлифҳои унвонҷӯ оид ба ташаккул ва рушди бозори нерӯи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод карда шудаанд (саҳ. 159-164).

7. Камбудиҳои асосӣ ва эродҳо.

Дар баробари ҷиҳатҳои мусбии назариявӣ ва амалӣ инчунин диссертатсияи тақризшаванда дорои баъзе аз камбудиҳо мебошад, ки баррасӣ намудани онҳо барои таҳқиқоти минбаъдаи муаллиф аз манфиат холӣ нест.

1. Хубтару беҳтар мебуд фикрҳо ва андешаҳое, ки аз олимони ватанию ҳориҷӣ дар саҳифаҳои 15 то 29-и диссертатсия (зербоби 1.1.) оварда шудааст, ба шакли расм ё схема дар диссертатсия чой дода шуда, таҳлили илмии худро аз ҷиҳати назариявӣ меёфтанд.

2. Мазмун ва мундариҷаи диссертатсия ранги дигар мегирифт, агар муаллиф ба масъалаи омӯзиши таҷрибаи бозорҳои неруи барқ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ва имкониятҳои истифодаи онҳо дар давлатҳои Осиёи Марказӣ боз ҳам диққати бештар медод. Зоро ки ин тамоюл самти

нисбатан нав дар доираи кишварҳои Осиёи Марказӣ буда, ба омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои тараққикарда оиди ташаккул ва рушди чунин намуди бозор эҳтиёҷ дорад.

3. Дар диссертатсия оид ба ҳаҷми содироту воридоти нерӯи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ баъзе маълумотҳо ҳастанд, аммо ин амалиётҳо бо қадом давлатҳои минтақа таалук доранд, мушаххас нест.

4. Дар диссертатсия масъалаҳои дурнамои рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ва заминаи ҳамкории минтақавӣ бо истифодаи захираҳои обӣ бештар алоқаманд карда шудааст. Аммо ба назари мо хуб мешуд, ки диссертант дурнамои ҳамкории давлатҳои Осиёи Марказиро бо истифодаи дигар манбаъҳои алтернативии истеҳсоли қувваи барқ, аз қабили энергияи бодӣ ва офтобӣ низ нишон медод.

5. Хулосаҳое, ки дар ҷамъбасти боби 1, оварда шудаанд, хубтар мешуд боз ҳам васеътар ва саҳеҳтар карда мешуданд.

Камбудию эродҳои қайдшуда ҳусусияти тавсиявӣ дошта, аҳамияти назариявӣ, арзиши амалӣ ва баҳои умумии диссертатсияро коста намегардонанд.

8. Тасдиқи инъикоси натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ дар нашрияҳои илмӣ

Интишороти муаллиф хулоsavу пешниҳодҳои дар диссертатсия ҷойдоштаро дар ҳуд инъикос менамоянд. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот 17 мақолаи илмӣ, аз он ҷумла, 5 адад дар маҷаллаҳои аз тарафи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда ба нашр расонида шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар конференсияҳои илмию назариявӣ ва илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ба тарики маърузаҳои илмӣ баён шудаанд.

Дар интишороти муаллиф, аз он ҷумла, дар 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандай КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мазмун ва мундариҷаи диссертатсия инъикос гардидаанд.

9. Мутобиқати автореферат ба муқаррароти асосии диссертатсия

Автореферати диссертатсия тибқи талаботи муқарраргардида барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ таҳия гардида, мазмуни асосии таҳқиқотро инъикос мекунад ва дар он натиҷаҳои илмии асоснокгардида шарҳи пурраи ҳудро ёфтаанд.

10. Хулоса оид ба мутобиқати диссертатсия ба меъёрҳои муқарраргардида

Диссертатсияи Асоев Б.Х. дар мавзуи «Ташаккул ва рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ» барои дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.04 -Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.01-Иқтисодиёти саноат ва энергетика) ба талаботи Комиссияи олии атtestатсияни назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯй

мебошад ва муаллифи диссертатсия сазовори дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси пешниҳодшуда мебошад.

Дар маҷмуъ, диссертатсияи мазкур таҳқиқоти илмии ба анҷом расида маҳсуб шуда, дорои пешниҳодҳои мушаххас нисбати ташаккул ва рушди бозори неруи барк дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мебошад.

Аз ин рӯ, мо ҷунин меҳисобем, ки диссертатсияи Асоев Баҳодур Хайридинович дар асоси талаботи илмӣ-назариявӣ ва амалияи муосир анҷомёфта буда, аз рӯйи натиҷаҳои назариявӣ ва амалии худ ҷавобгӯй ба талаботҳои Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ мебошад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №267 тасдиқ шудааст. Бинобар ин, арзанда аст, ки ба муаллифи он дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.04 - Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.01-Иқтисодиёти саноат ва энергетика) дода шавад.

Такриз дар ҷаласаи кафедраи иқтисодиёти соҳавии Донишкадаи энергетикии Тоҷикистон мӯҳокима ва тасдиқ карда шудааст (суратҷаласаи №5, аз 15 декабря соли 2022).

Раиси ҷаласа:

мунири кафедраи иқтисодиёти соҳавии
Донишкадаи энергетикии Тоҷикистон,
номзади илмҳои иқтисодӣ

Турсунов Р.Р.

Ташхисгар:

саромӯзгори кафедраи иқтисодиёти
соҳавии Донишкадаи энергетикии
Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ

Назарова Н.С.

Котиби ҷаласа:

саромӯзгори кафедраи иқтисодиёти
соҳавии Донишкадаи энергетикии
Тоҷикистон

Пирақов Қ.Х.

Имзоҳои Турсунов Р.Р., Назарова Н.С.
ва Пирақов Қ.Х. –ро тасдиқ менамоям.
Сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои
маҳсуси Донишкадаи энергетикии
Тоҷикистон

Каримов З.А.

Суроғ: Ҷумҳурии Тоҷикистон 735162, н. Кӯшониён,
чамоати шаҳраки Боҳтариён, кӯчаи Н. Ҳусрав 73.
Донишкадаи энергетикии Тоҷикистон.
Тел. (+992)777-07-65-02